

К.М. Тищенко

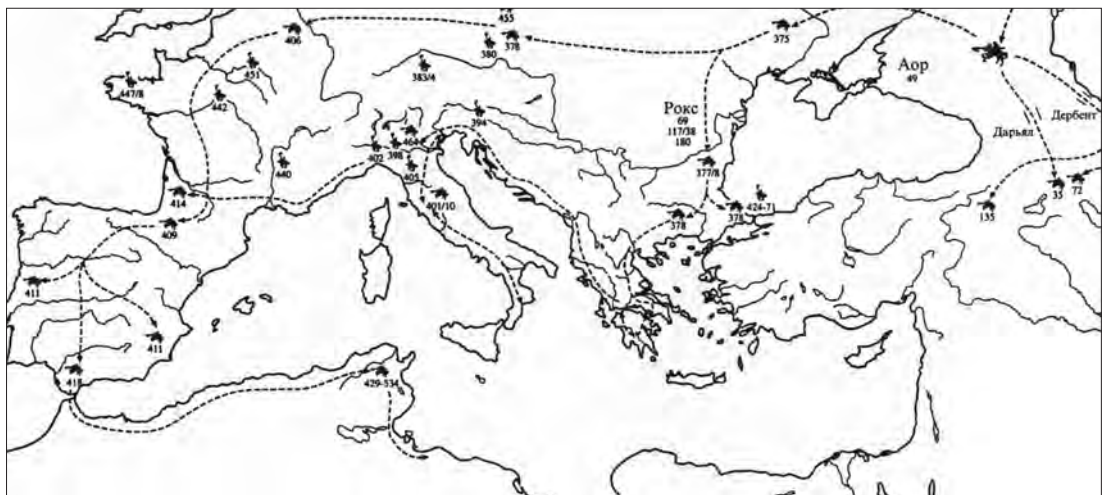
УКРАЇНСЬКА ЧАСТИНА ІРАНСЬКОЇ ТОПОНІМІЇ ЄВРОПИ¹

До останнього часу тема іранської топонімії України зводилася переважно до назв річок (*Дунай, Дністер, Дніпро, Домоткань, Самоткань, Снопорід, Реут, Прут, Самара, Пансова, Дортоба, Сердоба, Сарда*) [Трубачев 1968]. Що ж до ойконімів (назв населених пунктів), то їхній іранський фрактал в Україні був виявлений лише нещодавно, після ідентифікації більшості хронологічно пізніших пластів назв селищ (кельтського, готського, гунсько-аварського). Він незмірно доповнив усе відоме про місцеву іранську гідронімію. На відміну від наведених вище майже виключно топофорних гідронімів (*вода, колодязь, потік, багnistий, піскуватий, гончарний, холодний*), іранська ойконімія виявилася етнофорною і ойкофорною, тобто вона містить відомості про назви давніх племен і їхнє господарство. Іранський фрактал місцевих назв відображає період переходу варварських племен до осілості, пов'язаний з виробництвом металів. Тих же часів сягають численні назви зі слідами язичництва. За своїм змістом іранські назви не є чимось оригінальним: вони такі самі, як і в інших тодішніх варварів – кельтів і готів. Спільною для них усіх є і така риса, як добра збереженість і впізнаваність більшості топооснов у сотнях і сотнях мозаїчно розміщених назв на

велетенських просторах від Атлантики до Кавказу й Волги, – див. *мал. 1*.

1. Важливі аргументи для етнічної атрибуції та часової прив'язки українських географічних назв іранського походження вдалося відшукати у краще вивченій сучасній *топонімії Угорщини*. Почнімо з того, що до українського топоніма *Яжберень Жт* (Овруч) з відповідним іранським оточенням існує повний аналог у вигляді мад. **Jászberény [AU, 10 B2]**, назви адміністративного центру (за 80 км на пд. схід від Будапешта) в історичній області *Ясшаг* 'Країна ясів'. Другий компонент обох топонімів пов'язують з етнонімом тюрків-берендеїв (від дтюрк. *berendi 'підкорятися') [Kiss, 702]. Цей етнофорний елемент досить поширений в угорській топонімії, – пор. **Mezőberény, Kisberény, Pusztaberény** (mező 'поле', kis 'малий', puszta 'степ'), усього 12 назв [там само, 105]. Щодо першого компонента **Jász-**, то він добре досліджений в усіх 23 однокореневих назвах міст і сіл в Угорщині, а тепер і в Україні (десятки назв типу *Ясопіль, Яснопілья, Ясногородка, Ясницька, Яснозір'я*). Він може співвідноситися з етнонімом *ясів* (асів) (існує пояснення і від готс. *asneis* 'слуга, найманець').

Дослідженню яської культурно-історичної спадщини в Угорщині присвячена

Мал. 1. Присутність аланів у Європі в I–V ст. [Алемань, 606].

Мал. 2. Сторінка зі списком яських (аланських) слів (Угорщина, 1422 р.).

Мал. 3. Обкладинка книги Б. Бахраха "Алани на Заході" (картина А. Джанаєва).

низка публікацій, – див. [Немет, Абаев, Калоев]. Яскравою науковою подією стало відкриття у 1957 році в Будапештському державному архіві сторінки з документа 1422 року із записом чотирьох десятків слів тоді ще вживаної місцевої яської мови, перекладених по-латині й частково по-угорськи (мал. 2), – див. [Калоев, 102–113]². Список починається формулою вітання *Daban horz nahechsa Sose*, перші слова якої є безперечним і повним аналогом до осет. “*Dä ban horz, nā hecau...*”, тобто “Твій день добрий, наш господарю” [там само, 271]. Проте, як зазначає перший дослідник пам’ятки Й. Немет, “наступне слово загадкове. На одноставну думку палеографів, першу літеру слід читати *s*, і далі йде *ose*” [там само]. Інша спроба трактування цього короткого *Sose* як “на хистар ус” ‘наша (?) старша жінка’ [там само, 105] з очевидністю виглядає штучною. Натомість ознайомлення з топонімами околицями угорського Ясбереня виводить на реалістичніше пояснення. У топоосновах назв: *Szászberek*, *Újszász*, *Szák*, *Szakallas* цілком упізнавані відомі самоназви скіфів “сас, сак” [Мо’їн, II, 772]. Перша з них якраз і могла фігурувати в кінці шанобливого звертання до господаря-яса. Поготів, що відомі численні інші приклади етнофорних композитів часів раннього Середньовіччя з його Великим переселенням народів, як-от с. *Jászkun*, букв. ‘яський кун’ (тобто куман, половець) [там само, 244], або *Jászivany*, *Szakany*, *Lengyeltóti*, *Rátót* (‘ясо-гун, сако-гун, ляхо-слов’янин, серб-слов’янин’ при мад. *Rác* ‘серб’). В Угорщині існує десяток назв з основою *Szász-*, *Sás-*, *Sós-*: *Szászf*, *Szászvár*, *Sóskut* тощо.

Вони щоразу пов’язані (на карті просторово, а в житті – історично) з іншими характерними топонімами іранського фракталу цілої Європи. Усього в Угорщині існує шість сукупностей іранських топонімів:

1) *Jászberény* 10 B2: + 22 назви в околицях від основи *Jász-*, а також *Szászberek*, *Újszász*, *Szák*, *Szakallas*;

2) *Szászfa* 5 B1: *Szakácsi*, *Szakald*, *Varbóc*, *Szemere*, *Mezőzombor*, *Szuha*, *Szuhafő*, *Szuhakálló*, *Alsószuha*, *Szuhody*, *Rakaca*, *Szokolya-hegy*; *Parád*, *Parádsasvár*, *Paradóhuta*, *Paradfürdő*, *Verpelét*, *Mátaverebély*; *Sámsonháza*; *Sóstófalva*, *Sóstóhegy*, *Sóstófürdő*;

3) *Szászvár* 20 D2: *Jágónak*, *Sasrét*, *Sásd*.

4) *Százhambatta* 9 B2: *Szomor*, *Pusztázamor*, *Vereb*, *Sóskut*;

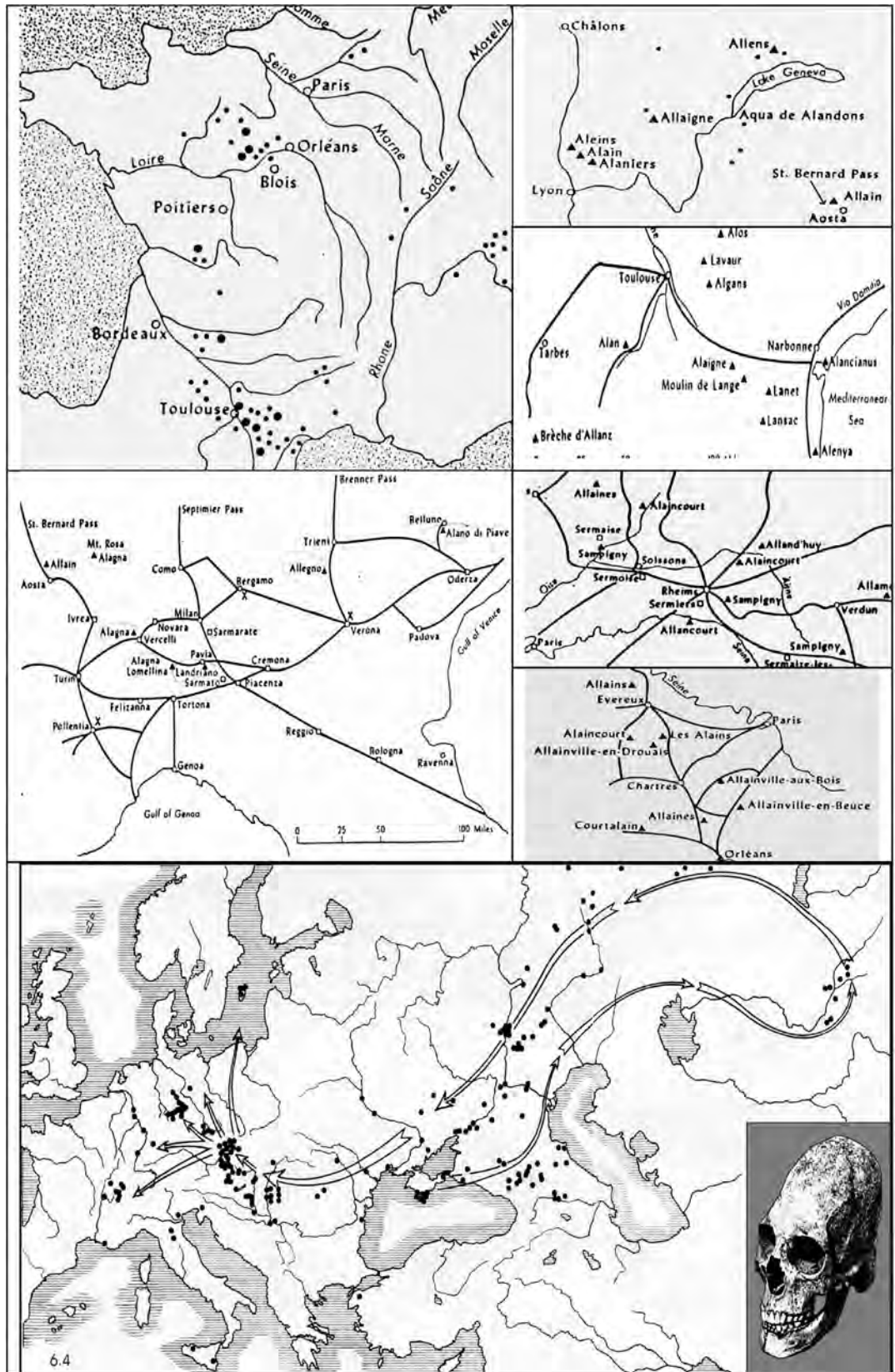
5) *Szák* 8 D2: *Ászár*, *Zsófiapuszta*, *Topolcafa*, *Topolca-hegy*; *Sokolce*;

6) *Szakály* 15 A4: *Nagyszokoly*, *Pálfa* ^*Ozora*, *Zamárdi*, *Szakadáti*, *Szакmár*, *Szакcs*, *Ráksi*; *Sáska*, *Tapolca*, *Raposka*, *Somogy-sámson*.

У наведеному переліку назв, окрім етнофорних основ, упізнавана низка ойкофорних іранських лексем, пор. перс. *suxtan* ‘палити’, *šamr* ‘ставок’ (ст. *šamar* ‘багнище’), *tapar* (ст. *parat*, сарм. *tapal*) ‘сокира’, *āzar* ‘вогонь’ та ін., які поширені також і в ойконімії України.

2. Ще дальші мандрівки аланів на Захід засвідчені у Європі в V ст., в епоху Великого переселення народів. Зокрема, книга Б. Бахраха про аланів на Заході (мал. 3) містить багату інформацію про перебування й розміщення аланських племен у ранньому Середньовіччі на теренах теперішньої Франції та Італії. Автор книги обмежив

Мал. 4. Проникнення аланів до Західної Європи у V ст. (аланські топоніми навколо Парижа, Орлеана, Женеви, Тулузи, Мілана, археологічні свідчення про аланів у Франції [Бахрах]; знахідки деформованих черепів аланів [Kiszely]).

приклади з топонімії переважно назвами від етнофорних основ **Sarm(at)** ‘сармат’ і **Alain-** ‘алан’ [Бахрах, 75–87], але й вони несподівано численні. Це ойконіми типу **Sarmato, Sarmarate, Alano, Alagna, Allegno** (в Італії) та **Sermaise, Sermoise, Sermiers, Alain, Les Alains, Alan, Allanz, Allain, Allains, Allens, Allaines 2, Alaigne, Alaniers, Allamont, Allancourt, Allaincourt 7, Courtalain, Halaignecourt, Aillianville (у Франції)**. Понад 30 назв утворюють кілька сукупностей, кожній з яких відповідають багаті археологічні й краніологічні свідчення аланської присутності на цих теренах (див. карти на мал. 4). Вже тепер очевидно, що в оточенні названих ойконімів збереглися й інші етнофорні іранські основи на зразок **Soisson, Sisson, Soisy, Sussy, p. Sousset** та ін. Існує декілька визнаних етнофорних аланських назв і в Іспанії: катал. **Catalunya**, есп. **Cataluña (очевидно, з *Goto-Alania [Kiss, 321])**, села **Alano, Alanis [Алемань, 17], Alange**.

3. Аланські вершники могли проникнути до Франції сухоходом лише з Центральної Європи – теренів теперішньої **Німеччини й Чехії**. Тож їхній слід відкрито у топонімії також і цих країн. Що більше, крім аланської присутності V ст., тут вдалося виявити й етнофорні скіфські (**Sass-, Saß-**) та сарматські (**Sarm-, Scharm-**) основи в назвах попередньої готської доби. При цьому важливого значення набувають відомості сучасників про особливо близькі стосунки в державі Германариха між готами і скіфами. Так, автор V ст. **Філосторній** (бл. 430 р.) пише: “Трибигильд – скіф, з тих, кого тепер звать готами”, а Прокопій додає, що скіфи – це стара назва готів й інших народів тих теренів [Вольфрам, 35].

Укладена нами оглядова карта іранських топонімів у Німеччині (мал. 5) унаочнює принаймні чотири виразно відмінні топонімні області, які відповідають чотирьом періодам поширення тут іраномовних племен:

– скіфський (чимало назв від основ **Sass-, Saß-, Sorphien-** переважно на півночі країни понад морем – відповідно знаки **ß** і **S** на карті);

– сарматський (кілька назв від основ **Sarm-, Scharm-** на півночі й заході);

– яський (знак **J** на карті), який переважно повторює маршрути скіфських наїздів (**Saßanfaharten**);

– найпізніший аланський (V ст.), назви якого щільно вишиковуються в широтному напрямі на транзитному шляху майже одночасних гунських мандрівок (пор. **Tabarz, Hünfeld, Hunsrück**) з-над Дніпра до Галлії, – виділені тонованим ареалом у суцільному контурі.

Нам вдалося відшукати на аланських маршрутах кілька серйозних додаткових аргументів перебування у цих місцях саме аланів. Зокрема, йдеться про дві яскраві назви з антропонімом Гоар на Рейні (**Sankt Goar, Sankt Goarhausen**): **справді, відомо**, що “той, хто мав ім’я Гоар у ранньому Середньовіччі, або сам був аланом, або зазнавав їхнього сильного впливу” [Бахрах, III]. Очевидною є також додаткова дистрибуція на карті топонімів з етнофорними основами аланів **Allen- i Ohlen-**: друга з них може відображати слов’янську вимову (тоновані ареали в пунктирному контурі).

Як видно з карти, в окремих районах Німеччини досі збереглися особливо багаті іранські топонімні ареали, в яких зосереджено назви як скіфо-сарматської, так і ясько-аланської доби. Цілком упізнавана також низка інших іранських топооснов в оточенні етнофорних назв: **Pans-** ‘пісок’, **Rer-** ‘потік’, **Teter-** ‘дикий; звір’, **Rak-** ‘білий; священний’, **Jahn-** ‘залізо’, **Meiß-** ‘мідь’. Є характерні композити: **Sassanfahrt** ‘наскок скіфів’, **Sassfeld** ‘скіфське поле’, **Sassrath** ‘пада скіфів’, **Pansfelde** ‘піскуваті поля’, **Sarmstorf** ‘сарматське село’. Виявлені неодноразові підтвердження сусідства іранських і готських поселень (**Sievershausen, Siebershausen, Gutow, Gudow**).

Знайомий набір іранських топооснов знаходимо також практично на всій території Чехії:

– **Škúdra, Škudly, Škodějov** (пор. асир. **iškuz-** ‘скіфи’), **Škrobočov, Skuhrov** (8 назв!; пор. літописне Скуфь) – в околицях **Sázava, Jestrabí, Jesenice, Jelenice, Jahodov 2**;

– **Sas-, Sáz-, Sos-** ‘саси’, **Saky** ‘саки’, основа **Sok-ol-** (‘сако-алани’);

– **Jas-** (23 назви) ‘яс, ас’ + **Jes-trěb-** (15 назв);

– **Jelen-** ‘алан’ (численні назви в оточенні ойконімів **Sosnová, Jesenice, Jeseník, Skuhrov, Sokoleč**).

Тут так само наявні топооснови **Rer-** ‘потік’, **Jahod-** ‘залізо’, **Rak-** ‘білий’, а також **Horouš-, Chorouš** ‘Хорс’, **Samař** ‘банище’ і низка інших.

Мал. 5. Іранська ойконімія Німеччини (● – знахідки деформованих черепів аланів; ◆ – скіфський клад у Феттерсфельді (Нижня Лузіція)); іранські впливи у Північному Причорномор'ї (археологічні пам'ятки скіфів ■ і сарматів ▲◆).

4. Масовий топонімічний матеріал з Польщі також засвідчує повсюдну присутність скіфів і ясів-аланів: характерні назви з уже знайомими іранськими топоосновами утворюють на теренах Польщі декілька загущень. Прадавній етнонім скіфів, за-

фіксований в асирійських клинописних написах як *iškuzai* [Mo'ṭn, II, 772], зберігся в топоосновах кількох ойконімів Польщі у гранично близькій звуковій формі (!) як *Szkudaj*, *Szkudzawy*, *Szkudła*, *Szkudlarka*; також *Szkodna*, *Szkotowo*, *Szkocja* і

приспосовування типу *Skotniki* (очевидно ж, не без підстав). Спеціальне дослідження численних топонімних контекстів виявило причетність до цього ж фракталу назв із основами *Szos-(t)-, Sos-, Sós-*. Етнонім ясів зберігся у кількох різновидах топооснов: **Jaś-** (91 назва), **Jas-** (66), **Jasz-** (17), **Jaź-** (12), **Jeś-** (12), **Jes-, Jesz-** (2). Як і в Чехії, племінна назва аланів зазнала пристосовування до форми **Jeleń-** (48). Про змінений зміст цих топонімів свідчить семантична неконгруентність принаймні у деяких із них основи й форматива: **Jelen-in 3, Jelenino 2, Jeleń-cz 2** (назви відповідають на питання “чий? чие?”).

Регулярно представлені також й інші іранські топооснови: **Rak-** ‘білий’, **Prusz-, Parcz-** ‘сокира’, **Jagn-, Jagod-** ‘залізо’ (біля одного села є озеро *Jagocin!*); **Mias-** ‘мідь’, **Miech-** ‘цвях’, **Sad-** ‘требля’, **Kotusz-** ‘катування’, **Pat-, Pet-** ‘патрування’ (*Petrykozy*), **Pał-** ‘путь’, **Puch-** (9), **Pusz-/Puz-** (4) ‘варити’ та ін. Масштаби іранської присутності в топонімії Польщі цілком відповідають значним давньоіранським впливам у польській лексиці [Трубачев 1967]. Низка найближчих топонімних контекстів також дає переконливі свідчення тривалості й реальності безпосередніх міжетнічних контактів. Так, наприклад, сусіднім до с. *Skotniki 174 A1* є с. *Neprowice*, тобто Дніпряни, а біля сіл *Szozdy, Sochy 160 C3* лежить с. *Majdan Nepryski* – **Майдан Дніпровський**. Існує імовірний зв’язок між осет. *ных(ас)* ‘народні збори’ і ойконімами *Niech(anowo), Niech(lonin), Niech(cianowo)* в оточенні *Skłoty, Skubarczewo, Sokołów, Jasiniec* або між осет. *нарт* ‘герой’ і назвами сіл *Nart, Narty* (2) в оточенні сіл *Jasionka, Sasek, Sokolnik, Zofinin, Jaźwie, Zembrus-Mokry Grunt* (1, 57 B1) **Daćbogi** (Хорсове), **Strzyboga** (єдине в Польщі; пор. Стрибіж Жт).

5. Після сказаного вже не стають несподіванкою відомості про існування добре збереженого іранського (скіфо-аланського) фракталу також в **ойконімії України**. За історичними й археологічними даними виходило б, що він почав формуватися у VII/-V ст. Спочатку це мали бути місця зимівників, де кочове іраномовне населення жило в холодну пору року.

Початковий вибір місця поселення могли визначати господарські потреби, зокрема – родовища мідних і залізних руд:

– *Мазки* Чг, *Мазинки* Кв, *Мазів* Лв, *Мазівка* См, *Мазне* См, *Мазники* Хм, *Мезин* Чг, *Мезенівка* См: пор. перс. *mes* ‘мідь’, *mesin* ‘мідний’; тут, як і далі, після відокремлення суфікса стає очевидним неслов’янський характер топооснови;

– *Яганівка* См, *Ягнятин* Жт, *Яхнівка* См, *Яхни* См, *Яготин* Кв, *Ягодинка* Жт 4, *Ягодівка* ІФ, *Ягідня* Лв, *Ягідне* (11): пор. перс. *āhan* ‘залізо’ (є і хозарська етимологія).

Яквиднознаведенихданихпрогеографію поширення цих топонімів, іранські назви місць родовищ металів збереглися переважноналісостеповійпериферіїобласті черняхівської археологічної культури, поруч із кельтськими, германськими і слов’янськими відповідниками. Аналогічно до тематики останніх, іранський фрактал так само включає топоніми, основи яких вказують на окремі технологічні етапи ливарництва (людвисарства):

– *Пухове* Кв, *Пухівка* Кв, *Пухова* Кв, *Пухальщина* Пл < *Б-?; *Пузирки* Вн, Хм, *Пузирі* Пл, *Пузикове* Пл, *Познань* Рв, *Познанка* Од 2, *Поздимир* Лв, *Позняки* Кв; *Пізнопали* Чг: пор. перс. *roxtan* ‘варити’, осн. теп. часу *raz-*;

– *Суцани* Жт, Кв, *Сухолівка*, *Суханівка* 2, *Сухарівка* 2, *Сухоносівка* Пл 2, *Сухота* Лв, *Суцанка* Жт, *Суцин* Тр, *Сушне* Лв, *Сушибаба* Вл, *Суш-* 8: перс. *suxtan* ‘палити’.

Ковальське мистецтво відображене у назвах з основами **Куб-** ‘кувати’ та вказівками на виробу з металу:

– *Кубах-ове* См *Куба-івка* ІФ, *Куб-лич* Вн, *Кув-ечичі* Чг: пор. перс. *kubidan* ‘кувати, бити’;

– *Порад(івка)*, р. *Перевод*, *Пирн(еве)*, *Париш(ів)*, *Париш(ків)*, *Бариш(івка)*, *Парац(уки)*, *Проц(ів)*, р. *Поріз(овиця)*: пор. дір. *parata*, сскр. *parśu* ‘бойова сокира’;

– *Мих-* (*Михля*, *Михів*, *Михівка*, *Михиринці*, *Михунки*, *Михнівка* (у т.ч. 6 назв Хм), *Міхова*): пор. перс. *mīx* ‘цвях’.

Окремі назви вказують також і на топографічні особливості поселення:

– *Самар-* (12), *Шамр-* (3): пор. дір. *šamar* ‘багнище’;

– *Надра*: пор. р. *Недра* іранський гідронім [Трубачев 1968];

– *Прутильці*: пор. р. *Прут*, ір. *purt*, *furd* ‘потік’.

Група теофорних назв:

– *Богущі, Біж, Біжівка, Стрибіж, Богдалівка, Богуслав*: ір. *baṃa* ‘бог’;

– *Хорошки, Хорошів*: пор. слов. Хорс, перс. *horšid* ‘сонце’, осет. *horz* ‘хороший’;

– *Рокита, Рокитне 2, Рача, Раковець, Рачки, Раківка*: пор. дір. *raox* ‘білий’.

Знайдено також і кілька політеофорних іранських основ:

– *Трухан-, Тарган-* (*Труханів, Трухань*, о. *Труханів* (Київ), *Тарган 2* с. і р. = *Tarchan*, р. *Тарганка* Рв): пор. скіф. *tarxān ‘суддя’ > осет. *tārxon* ‘суд, суперечка’ [Алемань, 427];

– *Сахар-, Шафар-* (*Сахарове 2, Сягрів*, р. *Шафарія* Хм, *Сакарівка*, пот. *Шекірівський, Шекерянка*): пор. осет. *saxar* [Алемань, 225], перс. *šahr* ‘місто’;

– р. і с. *Самоткань* (*Zamochan*) Дп, *Самгородок* Вн, Кв, Чк, *Самгородоцьке* Жт, *Самчики* Хм, *Самчинці* Вн, Хм: < *asma ‘камін’ >, пор. [Трубачев, 207], *Самгородівка* Мк, *Самотоївка* См, *Самолусківці* Тр.

Найбільш розгалужена етнофорна топонімія. В ній упізнавані етноніми скіфів у кількох формах (скіф, сак, сас, сколот), аланів, асів (ясів):

– *Шкур-, Скур-, Шкод* (унівка): пор. аккад. *iškuz-* ‘скіф’; також *Шкід-, Шкад-, Шад-*;

– *Скуб-, Скиб-, Скоб-, Скоп-* (пор. літописне *Скуфь*); також *Шуф-* (*skuθ), *Шуб-, Шуп-, Скуг-* (остання, можливо, від імені особи аланс. *Skoher* [Алемань, 392]);

– *Сахни, Сахнівка, Сошанське, Сошників, Саф-, Саг-, Соснова, Соснівка, Соснова Поляна, Сас-, Саз-, Зазірки, Зазим’я, Софіївка 3, Совки* (у ХІХ ст. *Софки*), *Собич, Саки Км, Соболівка, Соکیلча*: пор. скіф. *sas, sak* ‘скіф’ (самоназва);

– *Сколобів* Жт, *Склименці*: пор. ір. *skolot* ‘скіф’;

– *Олен-* (43), *Олива*: пор. ір. *ālan* ‘алан’;

– *Ясен-* (46): *Ясенівка*; *Ясн-* (47): *Яснопіль, Яснозір’я*; *Яцьки 3*; *Яструб-* (14): *Яструбна, Яструбенька*: пор. ір. *as* ‘осетин, яс’; мад. *jász* ‘яс’.

Таким чином, назви іранського фракталу на теренах України дають хронологічно найраніші мовні свідчення (-VII/-V ст.) про видобуток як міді (*Мез-*), так і заліза (*Яхн-*); про витоплення цих металів з руди (*Сух-, Пух-, Пуз-*), про кування (*Куб-*) і виготовлення металевих знарядь (*Парат-, Топор-, Мих-*). Про наявність у міс-

цевого іраномовного населення судової влади і міст говорять основи *Трухан-, Тарган-, Сакар-, Шекер-*. У топонімах України представлені імена практично всіх іранських племен Наддніпрянщини – від скіфів (саків, сасів) і сколотів до аланів і ясів: основи *Шкод-, Шкід-, Сах-, Сас-, Сос-, Соф-, Сок-, Зоз-, Яс-, Ол-*. Виявлений сектор іранської ойконімії в Україні за розмірами й тематикою не поступається такому ж сектору в Польщі. Цей об’єктивний факт остаточно знецінює спроби звести давні ірано-слов’янські контакти до “*polono-iranica*”: за тою концепцією, у поляків були “правильні предки” на потрібному історичному місці, а в українців – ні, тому й давні іранізми українського словника начебто засвоєні не зі скіфської, а пізніше – через польську... Такому тенденційному трактуванню суперечить значно більша продуктивність тих давніх іранізмів в українській лексичній системі (182 похідні порівняно з 127 польськими і 115 білоруськими), – деталі див. [Тищенко 2004]. За логікою “*polono-iranica*” іранський пласт українських топонімів тоді також залишається пояснювати лише як пізніші запозичення з польської. Коли б вони справді були позичені “з чужого голосу”, то вже зовсім нереальним виглядає розміщення 6 тисяч таких нібито “іранізмів через польську” у тематично правильному сусідстві на теренах України, та ще й надання їм належної історичної звукової форми (**ш** на місці старих **с**, **о** на місці іранських **а**, розрізнення сарматського **л** і давньоіранського **р** тощо).

Відкритий в останню чергу (після атрибуції всіх молодших пластів), іранський шар топонімії власне фактом свого існування доводить саму можливість збереження усним шляхом значної кількості прадавніх місцевих назв 2500-річного віку. Те, що до наших часів дотривали й молодші фрактали (кельтський, готський, гунський), набуває після цього більшої реалістичності, бо вже не справляє враження чогось виняткового.

Порушена проблема розв’язана в дослідженні у першому наближенні, але на значному фактичному матеріалі топонімії Сіверщини й району Змієвих валів: відповідно 1200 й 800 топонімів, з яких іранські топооснови мають 230 і бл. 180 назв

1. Для назви р. *Совка* в селищі *Совки* під Києвом у 1802 р. засвідчена форма *Софка* [СГУ, 515].
2. *Совки* знаходяться у Києво-Святошинському районі Кв, де є підстава вибору одного з 5 можливих напрямків дальших етимологічних пояснень, адже існують географічні назви з топоосновами такого походження:
  - іранського (Хоривиця, Реп'яхів Яр, Рикунь, Раківка, Воропаїв, Пирнове, Катюжанка, Сувид, Ясногородка, Сухолуччя);
  - кельтського (Боярка, Дудки, Бузова, Буча, Неграші, Синяк, Тарасівка, Тарасівщина, Лука);
  - германського (Лютіж, Віта, Гатне, Княжичі, Глібівка, Крюківщина, Круглик, Вишневе, Мироцьке, Стоянка);
  - алтайського (Бобриця, Шпитьки, Китаїв, Хмільна, Чабани);
  - слов'янського (Горенка, Гореничі, Каменка, Мощун, Литвинівка, Лісовичі, Лісники, Валки, Осещина).
3. В Україні топооснова **Сов-**, **Соф-** представлена також у назвах р. *Совіця* і пот. *Совичка* Чв, пот. *Совинки*, ліс *Совіна* Зк, балка *Совки* Хк, руч. *Совки* Жт, р. *Софія* Жт, пот. *Совтушка*, поле, луг і г. *Совтушки* Ль [СГУ, 515, 523], с. *Совинка* См, *Совпа* Рв, *Софиня* Пл, *Софіпіль* Кв, **Софіївка** (43 назви сіл), щоразу в помітному оточенні назв із топоосновами іранського походження.
4. На сусідніх землях ця топооснова також поширена від нім. *Sophienhof* (назви десятка малих сіл) в оточенні топонімів від іранських топооснов (*Rackwitz*, *Teterow*, *Teterin*, *Sassnitz*) до с. *Совкино* на Смоленщині (поруч *Ревячка*, *Садки*, *Богодилово*).
5. Якщо прийняти за можливе першоджерело назви *Совки* ір. **sux-**, **suz-** 'палити' (*Сохані*, *Созонівка*, *Сезенків*, *Сафонівка*, *Софіївка*), то до нього є семантичні відповідники не лише в іншій місцевій іранській топооснові **Пух-**, **Пуз-** (*Пухівка*, *Пузирки*, *Познань*, пор. перс. *рох-*, *раз-* 'варити'), а й у хронологічно сусідніх фракталах топонімії Наддніпрянщини:
  - кельтському (кіпр. *bwrg*, *berwi* 'варити': *Бервиця*, *Броварі*; *dudd* 'плавити': *Дудки*, *Дударі*, *Дударків*; *taflu* 'кувати': *Чевель*, *Чевельча*);
  - германському (пор. нім. *gies-*, *Geiß* 'варити, плавити': *Гайшин*, *Гайсин*, *Гейсиха*; *schwies-* 'клепати': *Свеса*, *Свищеве*);
  - слов'янському (*Сквира*, *Варовичі*, *Литвинівка*, *Віта-Литовська*, *Пустоварівка*, *Підварки*, *Клепачі*, *Ковалі*, *Дзвонкове*).
6. Отже, іранська (скіфська) етимологія топооснови назви *Совки* (п. 5) як імовірного місця виплавлення металу – можлива.

Мал. 6. Орієнтовна схема міркувань при визначенні етимології топоніма *Совки*.

[Тищенко 2006_{1,2}]. Вже й у теперішньому своєму вигляді одержана картина є новим словом у розумінні структури ойконімії. Виявлені фрагменти іранських ойконімічних фракталів характеризують загальну систему місцевих назв як історично сформовану єдність, що несе з собою все набуте за довгий час існування.

На наших очах уявлення про топонімію змінюється: виходить, її не можна й далі трактувати як неварте довіри випадкове нагромадження чудернацьких назв, придатних лише для наївних легенд про власне походження. Виявляється, в цій спресованій за тисячоліття в конгломерат системі колись пульсувало життя. За часів

мозаїчного поліетнічного заселення цих земель [Трубачев 2003, 207] вона була вкрай важливою для виживання. Поліетнічність завжди тимчасова: як і тепер, у минулому внаслідок етномовних контактів між сусідами за кілька поколінь вона невблаганно змінювалася на моноетнічність. Саме тому система колись вагомих позначень перестала відповідати дійсності і почала формально й змістовно занепадати у масовій етнічній свідомості. Для того щоб її знову розуміти, топонімію потрібно вивчати.

“Ні, от ви все-таки скажіть, *Козелець* – це тому що там кіз розводили?” Таке питання безпорадно наївне. Воно не краще, ніж: “А *Кролевець* – це тому, що там кролів розво-

дили?” У такому дусі це можна пояснювати дитині. А мовно-історичне вивчення цих назв дає не побутовий (ілюзорно абсолютний), а науковий (гіпотетичний) результат. Це передбачає серйозну наукову підготовку дослідника з мов народів, що тут колись жили, його *обізнаність із сусідніми топонімами на карті*, з письмовими пам’ятками, даними діалектології, археології, етнографії цього району, а також певний освітній рівень у споживача. І тоді для з’ясування походження назви Козелець можна вийти на слід готів, а для з’ясування походження назви Кролевець – на слід поляків. Етапи й підсумковий результат етимологічних студій для відповіді на питання: “Совки – це від слова “сова”?” можуть виглядати, наприклад, так (див. *мал. 20-б*).

І так з кожною назвою. Топонімія – це не *слова* в ролі географічних назв. Топонімія – це останній величезний масив відомостей про історію, яка ще чекає на своє прочитання в ньому.

Насамкінець постає питання: чому мовна інтеграція мозаїчного заселення Наддніпрянщини – попри всі інші, тепер уже очевидні, шанси – прийшла саме до слов’янського мовного результату? З розглянутого матеріалу можна зробити припущення, що це сталося в **антський період** і якраз завдяки появі частини владних функцій у *осілих* слов’ян-антів “на місцях” – здавалося б, всупереч монгольській мовній приналежності їхніх явно сильніших, а проте *кочових* звершників-гунів.

¹ Стаття *Українська частина іранської топонімії Європи* продовжує виклад результатів досліджень автора з топонімічної стратиграфії України.

² До праць Б. Калоева, Б. Бахраха й А. Алеманя автор мав доступ завдяки люб’язності д.філол.н. О. Бубенка.

ЛІТЕРАТУРА

- Абаев В.И.* К алано-венгерским лексическим связям // **Europa et Hungaria**. Budapest, 1963.
- Алемань А.* Аланы в древних и средневековых письменных источниках. Москва, 2003.
- АТП – **Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ.** Київ, 1973.
- Бахрах Б.С.* Аланы на Западе. Москва, 1993.
- Вольфрам Х.* Готы. Москва, 2003.
- Калоев Б.А.* Венгерские аланы (ясы). Москва, 1996.
- Немет Ю.* Список слов на языке ясов, венгерских алан. Орджоникидзе, 1960.
- ПРС – Персидско-русский словарь:* В 2 т. Москва, 1970.
- Тищенко К.М.* Невловима Сівєра і Сівєрщина // **Історико-культурні надбання Сівєрщини у контексті історії України.** Глухів, 2006₁.
- Тищенко К.М.* Топонімічна стратиграфія Змієвих валів: від скіфів до гунів (У друці).
- Тищенко К.М.* Антони, Андруші, Андрійки (У друці).
- Тищенко К.М.* Мовні дарунки давніх сусідів // **Урок української.** 2004, № 5-6 (вкладка).
- Трубачев О.Н.* Названия рек Правобережной Украины. Москва, 1968.
- Трубачев О.Н.* Из славяно-иранских лексических отношений // **Этимология.** 1965. Москва, 1967.
- Трубачев О.Н.* Этногенез и культура ранних славян. Москва, 2003.
- AU – **Autoatlas von Ungarn.** Budapest, 1981.
- CzA – **Czechy. Atlas.** – Ostfildern, Harmanec, 2002.
- DA – **Atlas für Motortouristik der DDR.** Berlin, 1974.
- Kiss L.* **Földrajzi nevek etimologiai szótára.** Budapest, 1980.
- Mo’ın M.* **An Intermediate Persian Dictionary:** In 6 vols. Tehran, 1992.
- PA – **Polska. Atlas samochodowy.** Warszawa, 2002.